

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

О.В. Риженко,
науковий керівник О.І. Рассказова
Україна, м. Харків

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

У більшості країн сучасного світу зростає кількість людей похилого віку. В економічно розвинених країнах частка осіб старшої вікової групи складає від 12 % до 22 % від загальної чисельності населення. За прогнозами ООН, до 2025 р. чисельність людей старше 60 років досягне у світі 1,2 млрд.

Сьогодні кожний п'ятий житель України досяг 60-річного віку. Число людей 65 років і старших, що у 1999 році складало 14 %, у 2025 році збільшиться до 21 %. Проблеми літніх людей мають глибинні причини і носять довготривалий характер. Вони існували завжди, але в кожному історичному періоді проявлялися по-різному. В останні три-чотири роки тема старіння населення України, проблем людей похилого віку доволі чітко окреслені офіційними структурами, науковими колами, громадськістю і засобами масової комунікації. На рівні офіційної ідеології в нашій країні прийнята концепція забезпечення умов благополучного життя не на принципах "спокійного доживання", а на основі повнокровної участі людей похилого віку в житті суспільства через їх можливості і бажання. Про це свідчить підписання Україною основних міжнародних документів з проблем людей похилого віку, розробка національної законодавчої бази, яку на сьогодні складає низка законів і законопроектів.

Проблеми старості, старіння вирішують спеціалісти з медицини, філософії, соціології, психології, геронтології. Соціальна педагогіка, в тому числі її підрозділи андрагогіка, герогогіка, розробляють проблематику, пов'язану із соціально-педагогічним аспектом життєдіяльності в соціумі представників старшої вікової групи, зокрема проблеми соціалізації, соціальної адаптації людей геронтологічної групи.

Проблеми людей похилого віку досліджувались соціологами (М. Александрова, А. Дмитрієв, З. Саралієва, В. Шапіро). Значний вклад у розвиток соціальної геронтології внесли: психолог Б. Ананьєв, який обґрунтував необхідність комплексного підходу до процесу старіння; сучасні геронтологи Г. Абрамова, В. Альперович, А. Лідерс, А. Козлов, Р. Яцемирська, а також зарубіжні автори – А. Адлер, Е. Берн, К. Хорнц, Е. Фромм, Т. Шибутані. Накопичений значний теоретичний матеріал та емпіричний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку (Р. Вебер, Н. Дементєва, І. Лотова, Е. Карюхін, О. Краснова, Н. Щукіна та інші). З'явилась низка наукових досліджень, у яких розглядаються соціально-педагогічний компонент у системі соціального захисту населення (В. Бочарова, М. Гурьянова, І. Ліпський, В. Нікітін); питання організації соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку (Н. Басов, В. Фокін, Н. Шмельова та інші); технології соціально-педагогічної роботи (Б. Алмазов, Н. Гарашкіна, Л. Мардахаєв та інші).

Специфікою соціальної роботи з людьми похилого віку займається велика когорта науковців, серед яких можна назвати: Е. Холостову, В. Шахрая, Л. Тютю, І. Зверєву, А. Капську, І. Зайнишева та ін.

Е. Холостова в своїх дослідженнях розглядає життєдіяльність людей похилого віку впродовж усього життя, описує похилий вік як соціальну проблему, аналізує ставлення до даної вікової групи в суспільстві, сім'ї та близького оточення. Висвітлює основні проблеми, з якими зіштовхуються особи даного вікового прошарку [9]. В. Шахрай стверджує, що люди похилого віку є соціальною спільністю, яка має притаманні для неї особливості, переконання та досвід, і бере участь у житті суспільства. Розглядає теорії старості та принципи соціальної роботи з людьми похилого віку [10]. Л. Тютя

аналізує сприйняття людей похилого віку суспільством та стереотипи, які склались відносно них. Розглядає підготовку людини до настання похилого віку та прийняття нею статусу людини похилого віку [8]. І. Зверева досліджує рівні, на яких здійснюється соціальна робота з людьми похилого віку та принципи цієї діяльності. Науковець стверджує, що головним у роботі з даною віковою групою є залучення їх до «соціальної самодіяльності» і розроблення відповідних програм [2]. А. Капська розглядає напрями та завдання соціальної роботи з людьми похилого віку, а також проблеми самотності в цей період. Аналізує соціальний захист людей похилого віку та напрями його здійснення [3]. І. Зайнишев розглядає проблему старіння як соціальний феномен ХХ ст., висвітлює складові елементи соціальної політики відносно людей похилого віку, описує діяльність і призначення закладів соціального обслуговування людей похилого віку [1].

Головною метою статті є розкрити специфіку соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку; дослідити сучасні тенденції застосування принципів, форм і методів соціальної роботи з людьми похилого віку.

Соціально-економічна ситуація в Україні, зміни в політичній та соціально-культурній сферах, зниження рівня життя населення призвело до того, що категорія людей похилого віку опинилася на "узбіччі" життя, стала маргінальною. Як правило, слова "старість" і словосполучення "люди похилого віку" несуть в собі негативне семантичне значення, часто синонімічні словам "ушкоджений", "відживший". Український пенсіонер має низку особливостей у зв'язку з його проживанням в пострадянській країні транзитивного періоду. Більшу частину свого життя він прожив за радянських часів, а власну вікову кризу проживає одночасно з ідеологічною, соціальною та економічною кризою в суспільстві. Отже, окрім вирішення власних вікових завдань, йому необхідно пристосовуватися до нових умов життя, які не є для нього сприятливими.

Однією з основних проблем літніх людей є проблема стану здоров'я. Показники захворюваності в літньому віці вищі, ніж в інших вікових групах. Серед них тільки 22 % практично здорових. У 34 % людей старшого віку спостерігаються важкі порушення функцій внутрішніх органів. На фоні вікових змін накопичуються хронічні захворювання з тенденцією до поступового прогресу й інвалідності [7].

Ще одна проблема літніх людей – самотність. Самотніми вважаються люди, що не перебувають в шлюбі, не мають сім'ї або не мають регулярного матеріального і духовного зв'язку з родичами. За різними оцінками, загалом по Україні від 1 до 3 млн. громадян старшого віку є самотніми. Серед них літні і старі люди складають більше 50 %. Соціологічні дослідження, проведені в Україні останніми роками, показали, що скарги на самотність у осіб літнього віку займають перше місце. У осіб старше 70 років цей показник досягає 99-100 % [6]. Самотність відчувають овдовілі особи, їх потреби в спілкуванні залишаються незадоволеними, що призводить до появи загостреного почуття невдоволеності всім життям як минулим, так і сьогоdnішнім. Самотність є однією з найгостріших психологічних і соціально-педагогічних проблем літніх людей.

Іншою проблемою для літніх людей є зниження рівня життя. Основним джерелом доходу людей літнього віку є пенсія, середній розмір якої незважаючи на підвищення, не доведений до рівня прожиткового мінімуму. Для більшості літніх людей вихід на пенсію – це зниження прибутків в 1,5-2 і більше разів. За рівнем матеріального забезпечення значу частину старшого покоління можна віднести до категорії малозабезпечених або бідних. У нашій країні близько 80 % літніх людей живуть за межею бідності. Найбільш проблемним є матеріальне становище у віці 60-65 років – це пов'язано з падінням рівня доходів внаслідок виходу на пенсію чоловіків; і у віці 70-75 років, коли із смертю одного з членів подружжя сімейний прибуток також знижується [5].

Можна констатувати маргінальність становища та несприятливу адаптацію осіб старшої вікової групи у сучасному українському соціумі. Ставлення до старості зумов-

лене віковими стереотипами, що засвоюються з дитинства. Ці стереотипи підтримуються культурною традицією, підсилюються засобами масової комунікації і соціальним оточенням. Поширена думка, що люди похилого віку інтелектуально деградують, не приносять користі суспільству, не живуть повноцінним життям, а доживають, суттєво впливає на поведінку осіб старшого віку, внаслідок чого знижується їх власна самооцінка. Упереджене ставлення до людей похилого віку впливає на формування суспільної думки. Обмеженість набору соціальних ролей і культурних форм активності звужує рамки їхнього життя. Гостро постає проблема повноцінного інтегрування людей "третього віку" у соціокультурне середовище, адаптації до нових умов життя в пост-трудова період [4]. Проте роки старіння (а це може бути період до 20-25 років) можуть бути активними і приємними. Багато що тут залежить від самої людини, її оточення, стану здоров'я і фізичної активності, а головне від відповідного емоційного настрою.

Проблеми соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку нині перебувають у центрі уваги багатьох соціальних інститутів і дослідницьких програм, спрямованих на наукове обґрунтування та розроблення стратегій забезпечення достатнього рівня життя даної вікової групи. Розглядаючи сучасні проблеми людей похилого віку доводиться, на жаль, констатувати, що рівень соціальної роботи і та система соціальних служб, що діють сьогодні в Україні, неспроможні вирішити шквал негараздів, що супроводять життя цієї категорії українського суспільства.

Зі збільшенням тривалості життя зростає і період безпомічного існування людей похилого віку з різними хронічними і психічними захворюваннями. Люди похилого віку з порушенням повсякденних функцій становлять приблизно 60% усіх тих, хто звертається за допомогою у медичні та соціальні служби. Для вирішення першочергових завдань обслуговування людей похилого віку необхідна наявність кваліфікованих кадрів соціальних працівників на всіх рівнях. Однією з ключових проблем життєдіяльності людей похилого віку є самотність, де спостерігаються зменшення зв'язків, пов'язаних із виходом на пенсію, відокремленням дітей, а надалі, з остаточним уходом із життя друзів і рідних, постійне відчуття покинутості, марності і непотрібності свого існування.

Однією з особливостей ситуації, що склалась у нашій країні, є те, що «входження в старість» відбувається на фоні зниження рівня життя значної кількості людей. Люди похилого віку перші потрапляють в групу високого ризику, стають надто залежними від медичних, економічних послуг і особливо потребують соціально-психологічної та соціально-педагогічної допомоги.

Соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку багатопланова і багатоаспектна. Вона торкається таких сфер життєдіяльності, як здоров'я, фінанси, організація дозвілля, подолання криз, формування «Я-концепції», і тут вирішального значення для соціальних педагогів набувають знання про психологічні особливості людей даного віку, їхні потреби та можливості [10].

Робота з людьми похилого віку здійснюється на двох рівнях - це: 1) макрорівень (формування соціальної політики з урахуванням інтересів людей похилого віку, створення пенсійних та інших фондів підтримки, формування комплексної системи соціального страхування, медичного, психологічного та консультаційного обслуговування); 2) мікрорівень (вивчення умов життя людей похилого віку, рівня та якості надання їм соціальної допомоги).

Люди похилого віку мають право на повноцінне життя. І це стає можливим лише в тому випадку, якщо вони самі беруть активну участь у вирішенні питань, що їх безпосередньо стосуються. Важливу роль у вирішенні подібного роду завдань у нинішній час відіграють групи взаємодопомоги [1]. Групи взаємодопомоги - це невеликі, прив'язані до певного місця проживання групи, члени яких, маючи загальні проблеми, допомагають один одному. Такі групи, як свідчить практика, складаються з 5-7 осіб, які живуть поблизу і мають періодичні контакти.

Соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку допускає також використання трьох фундаментальних принципів: 1) вивчення індивіда в його соціальному середовищі; 2) розуміння психосоціального становлення та розвитку особистості як довічного процесу; 3) врахування соціокультурних чинників у формуванні та розвитку особистості.

Головне в роботі з людьми похилого віку - це залучення їх до «соціальної самодіяльності», яка багато в чому може розв'язати їхні проблеми. Така «самодіяльність» здійснюється на базі розроблення відповідних програм. Основні цілі таких програм: надання людям похилого віку можливості принести користь своїм громадянам, немічним, хворим людям, інвалідам, самотнім, які потребують допомоги, і, надаючи допомогу іншим, заслужити повагу, відчуття задоволення від усвідомлення своєї корисності та можливості зробити життя іншого кращим; організація додаткових служб із людей похилого віку, які добровільно надають допомогу своїм ровесникам; використання досвіду і знань людей похилого віку для надання допомоги соціальним органам, дитячим садам, школам, адміністративним структурам шляхом консультацій; сприяння поліпшенню зв'язків між поколіннями, зближенню людей похилого віку і молоді, переданню життєвого досвіду, знань, навичок молодим, збереженню зв'язків людей похилого віку з установами, в яких вони працювали [3].

Соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку завжди вважалась і вважається однією з найважчих у психологічному плані. Тому соціальні педагоги повинні мати універсальну підготовку щодо всіх аспектів життя людей похилого та старечого віку, усвідомлювати величезну кількість психологічних, психопатологічних, соматичних, морально-етичних проблем, які виникають у людей цього вікового періоду. Слід розуміти, що населення старших вікових періодів - це група, яка характеризується широким спектром внутрішніх відмінностей. Важливо не змішувати всі групи людей третього віку, а розглядати кожну групу із розривом не більше, ніж 5-10 років. Для прогнозування потреб у соціальному обслуговуванні та соціально-педагогічній роботі необхідним є визначення динаміки зростання чисельності людей віком від 75 років і старше, а не загального збільшення числа людей віком від 55 років. За даними наукових досліджень, 80% осіб, старших 75 років, - найбільш безпомічні люди, і вони потребують повної сторонньої допомоги та обслуговування [11].

Соціально-педагогічна робота, як вид професійної діяльності, включає в себе соціально-педагогічну роботу з людьми похилого віку. Оскільки наразі спостерігається зростання числа людей похилого віку в суспільстві, соціально-педагогічна робота з цією категорією є необхідною для їх повноцінного функціонування та запобігання розвитку економічних, побутових, психологічних та духовних проблем. Тому необхідно, щоб соціальна робота в даному напрямі розвивалась, вдосконалювалась та набувала більших обсягів, які охоплювали б усі сфери життєдіяльності людини похилого віку, а це дало б змогу підвищити активність даної вікової групи, зменшити їхню ізоляцію від суспільства та деградацію як суспільно корисних громадян, які можуть розвиватися. Саме тому соціально-педагогічна робота має бути спрямована на підтримку, супровід, захист, допомогу та піклування про людей похилого віку.

Висвітлюючи систему життєдіяльності людей похилого віку, слід зазначити, що стиль життя та сфери діяльності люди похилого обирають такий, який для них є найбільш прийнятним і вони є його творцем. Саме від вибору залежить, як вони проводять свій вільний час, що їм цікаво і чим займатися. Адже перед людиною похилого віку в цей період життя постає вибір: жити спогадами про минуле чи жити сучасним і майбутнім та брати активну участь у взаємодії з оточуючими та навколишнім світом. Саме об'єктивний вибір допомагає їм позбутися відчуття самотності та непотрібності і віднайти сенс життя.

Точне і повне знання особливостей впливу соціально-психологічних і біологічних факторів на процес старіння особистості дасть змогу направлено змінити умови,

спосіб життя людей похилого віку таким чином, аби сприяти оптимальному функціонуванню їх особистості і формами та методами соціально-педагогічної роботи здійснювати стримуючий вплив на процес їх старіння.

Отже, в сучасних умовах життя люди похилого віку зіштовхуються з багатьма проблемами, а саме: матеріальними, економічними, побутовими та психологічними, які ставлять їхнє життя на рівень виживання. Дані проблеми виникають тому, що більшість людей похилого віку залишаються самотніми, відчувають труднощі через відсутність підтримки від близьких людей, стають хворобливими, немічними. Соціальна політика в країні є недосконалою і не в змозі задовольнити всі потреби людей похилого віку. Проблеми осіб даної вікової категорії населення є актуальними і потребують невідкладного вирішення з боку держави, суспільства та оточуючих людину похилого віку осіб.

Демографічні дані говорять про те, що відбувається тенденція зростання кількості людей похилого віку, і в суспільстві спостерігається дискримінація людей за віком, тобто неприйняття молодим і сильним поколінням старих і слабких. Тому з року в рік соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку набуває дедалі більшої актуальності, стає значущою і невід'ємною частиною соціальної політики. Люди похилого віку потребують підтримки, захисту, допомоги та піклування для того, щоб повноцінно функціонувати в суспільстві, не бути ізольованими від суспільства і не стати тягарем для оточуючих. Саме тому необхідно працювати і вдосконалювати діяльність у сфері соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку, розробляти нові принципи, форми та методи роботи з цією категорією українського суспільства [10].

Визначаючи види соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку, стає зрозумілим, що соціально-педагогічна робота з даною віковою групою здійснюється не завжди ефективно і на достатньому рівні через відсутність обґрунтованих стратегій обслуговування та обмеження соціально-економічних можливостей держави забезпечити достатніми ресурсами цей напрям діяльності. Зауваживши викладене, можна зробити висновок, що дані проблеми потребують подальшого наукового дослідження і розроблення нових стратегій та форм обслуговування людей похилого віку.

Література

1. Зайнишев І.Г. Технологія соціальної роботи: навч. посіб. для студ. ВНЗ. М., 2002. 215 с.
2. Зверєва І.Д., Лактіонова Г.М. Соціальна робота в Україні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: 2004. 204 с.
3. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 56 с.
4. Краснова О.В., Лідерс А.Г. Соціальна психологія старіння: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. М. : Вид. центр "Академія", 2002. 288 с.
5. Мельниченко О.А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання: монографія. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ Магістр, 2008. 223 с.
6. Новікова О.Ю. Підготовка соціальних педагогів до роботи у геріатричних закладах // Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (5-7 листопада 2009 р.) / за ред. А.І. Конончук. Ніжин: Видавництво: НДУ ім. М. Гоголя, 2009. С. 141–142.
7. Новікова О.Ю. Соціальні трансформації українського суспільства // Стратегія розвитку України у глобальному середовищі: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, 2009 р. Т.ІІ. Сімферополь: ВіТроПринт, 2009. С. 97–99.
8. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Знання, 2008. 574 с.
9. Холостова Є.І. Похила людина в суспільстві. М., 1999.

10. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
11. Яцемирська Р.С., Беленькая І.Я. Соціальна геронтологія. М., 1999.

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК НАСЛІДОК ПРАВИЛЬНОГО ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ: ПОГЛЯДИ А.С. МАКАРЕНКА

Р.В. Седенкова,
науковий керівник О.А. Жукова
Україна, м. Харків,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Згідно Закону України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» [3] та Положенню про організацію професійної орієнтації населення [2] профорієнтаційна робота сприяє підвищенню соціальної та професійної мобільності людини. Аналіз психологічних, педагогічних та науково-методичних праць показав, що соціальна активність, як наслідок правильного вибору професії, була розглянута в деяких аспектах, серед яких:

- 1) вплив професії на життя людини (О.М. Борисова, В.І. Лазаренко, Д.М. Дубравська);
- 2) соціальна активність молоді як наслідок вільного вибору професії (І.Д. Бех);
- 3) формування соціально-трудової активності майбутніх фахівців соціальної сфери (Н.М. Мамай, О.І. Васюта).

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати думку про те, що зміст поняття «соціальна активність» як наслідок правильного вибору професії в історичному аспекті досліджено недостатньо. Цей факт і обумовив вибір теми нашої роботи.

Мета статті – розглянути основні положення теорії А.С. Макаренка щодо умов правильного вибору професії його вихованцями та висвітлити її вплив на формування соціальної активності особистості.

Сучасними дослідниками соціальна активність визначається як динамічне утворення, суб'єктом-носієм якої виступає людина [2]. Розвиток соціальної активності відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування. Соціальна активність проявляється як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи його. У практичному житті вона виступає як діяльність, спрямована на організацію та координацію активності індивідів, освоєння ним зовнішнього середовища.

Ініціативну, здатну до організаторської роботи молодь, яка несе відповідальність за свої дії та дії інших, виховував А.С. Макаренко. Сучасні дослідники, проаналізувавши досвід роботи трудової колонії імені М. Горького, Курязької колонії та трудової комуни імені Ф.Е. Дзержинського, виділяють основні положення, які можуть бути корисними в процесі формування соціальної активності в юнацькому колективі. Серед них:

- 1) створення «відносин підпорядкування, а не рівнозначності». А.С. Макаренко вважав, що товариш повинен уміти підкорятися товаришеві, не тому що він сильніший фізично або розумніший, а тому, що його уповноважив колектив, і він за цей колектив відповідає;

- 2) система «виховання відповідальністю» - чим відповідальніша справа доручається вихованцям, тим відповідальніше вони до неї відносяться;